

УДК 94 (477) "1991" [323.3:165.242.1]

М. В. Овчаренко

ВПЛИВ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ НА САМОСВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН

У даній статті відображено вплив проголошення незалежності України на свідомість громадян, проведено глибокий аналіз історичних подій і явищ кінця ХХ століття, об'єктивно розглянуті всі події, які зіграли важливу роль у становленні української незалежності. Для досягнення мети мною були поставлені такі задачі: дослідити причини впливу проголошення незалежності України на сома свідомість громадян, відтворити цілісну, комплексну, системну та науково-обґрунтовану картину зрушень в Україні.

В данной статье отражено влияние провозглашения независимости Украины на сознание граждан, проведен глубокий анализ исторических событий и явлений конца ХХ века, объективно рассмотрены все события, которые сыграли незаурядную роль в становлении украинской независимости. Для достижения цели мной были поставлены следующие задачи: исследовать причины влияния провозглашения независимости Украины на сознание граждан; воссоздать целостную, комплексную и научно-обоснованную картину сдвигов в Украине.

This article reflects the impact of independence of Ukraine on the minds of citizens, held deep analysis of historical events and phenomena of the end of XX century, objectively considered all the events that played a role in the uncommon Ukrainian independence. To achieve the goals I have set the following objectives: to investigate the reasons for the influence of Ukrainian independence in the minds of citizens to recreate a holistic, integrated and evidence-based picture of the developments in Ukraine.

Золотими літерами в багатовікову історію нашої Вітчизни навечно вписано проголошення незалежності України в 1991 році. Історія України - це шлях до незалежності, шлях, на якому кожна подія - це крок до мрії. Вплив Проголошення Української незалежності на самосвідомість громадян – це історія боротьби нашого народу за свої права, за своє існування. Вона є самодостатньою, вільною від кон'юнктури **науковою проблемою**, одним із найважливіших напрямків вітчизняної історіографії. Разом з тим її вивчення є й нагальним практичним завданням, успішне вирішення якого сприятиме утвердженню національної свідомості і зміцненню державності.

24 серпня (день проголошення Акту про незалежність України в 1991 році) став всеукраїнським святом. І не дивлячись на те, що з того знаменного дня пройшло вже 20 років, **актуальність даної теми** все ще не втратила своєї сили і має великий вплив на самосвідомість громадян і суспільно-політичні процеси, які відбуваються нашої країні.

Здобутком української науки є дослідження вченого Станіслава Кульчицького й українських

політиків Володимира Литвина, Леоніда Кравчука та В.Чорновіла. Їхні наукові дослідження публікувались в таких виданнях як: Голос України, Український історичний журнал, Політика і час, Сучасність, Людина і політика, Нова політика, Україна і торкаються тих питань, які розкривають зміст процесів, пов'язаних з відновленням української державності. Дослідники зазначають, що факт існування самостійної України є природним і законним явищем її розвитку, а також незаперечним моментом нашої історії.

Першою і вдалою, як мені здається, спробою вивчення суспільно-політичних перетворень на українському ґрунті є праці О. Бойка. Ці дослідження охоплюють цілий спектр питань історії перебудови, яку автор називає "процесом суспільно-політичної трансформації". Мета його робіт – з'ясувати основні тенденції політичного розвитку доби перебудови, відтворити цілісну, комплексну, системну та науково-обґрунтовану картину перебудовних змін, зрушень в Україні.

Метою дослідження є спроба проаналізувати та дослідити причини впливу проголошення

незалежності України на самосвідомість громадян та відтворити цілісну, комплексну, системну та науково-обґрунтовану картину зрушень в Україні.

Одним із питань, що висувалися в парламенті УСРР в 1990 р., була ідея суверенітету України. Демократичні кола українських політиків ображала великодержавна політика центру, який грубо ігнорував інтереси союзних республік. Не останню роль у цей період відігравав і так званий «парад суверенітетів», що прокотився по союзних і автономних республіках Союзу РСР. Все це підштовхувало українських парламентарів до проголошення Декларації про державний суверенітет України, яка була ухвалена 16 липня 1990 р. Декларація містила десять розділів. Нею визначалося право українського народу на самовизначення. Держава мусила захищати і охороняти національну державність українців. Народ визнавався єдиним джерелом державної влади, а Верховна Рада УСРР могла виступати від його імені. В цьому документі також було відображено поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, її верховенство всередині республіки; рівність усіх громадян перед законом; виключне право народу України на володіння, користування та розпорядження національним багатством України; самостійність України у вирішенні питань економіки, екології, культурного розвитку, зовнішньої і внутрішньої безпеки та міжнародних відносин. Передбачалось розпочати створення власних збройних сил. Україна зобов'язувалась не поширювати, не виготовляти і не нарощувати ядерну зброю. Майбутня зовнішня політика визначалась «Декларацією» як нейтральна, а першочерговим її завданням проголошувалось забезпечення національних інтересів України [10, с.13-23].

Однак «Декларація» не мала статусу конституційного акту і тому залишилася планом на майбутнє, низкою добрих побажань. У цьому виявилась половинчатість депутатської більшості, що декларувала свою відданість національним інтересам і притому весь час озиралася на Москву. В останні роки перебудови економічна і політична ситуація в Україні продовжувала загострюватися. Різке зниження життєвого рівня народу спричинило появу і зростання в Україні страйкового руху. Особливою активністю в ньому відзначались шахтарі Донбасу. Вони страйкували регулярно, починаючи з липня 1989 р. Продовжувало загострюватися і протистояння в політичній сфері [19, с. 27-28].

На початку жовтня 1990 р. на Жовтневій площі в Києві демократичними силами було організоване голодування студентів, які вимагали:

відставки голови Ради міністрів УСРР Віталія Масола, який уособлював в їхніх очах стару систему; передачі місцевим органам влади майна КПРС і комсомолу; проходження юнаками військової служби за межами України тільки на добровільних засадах; виборів до Верховної Ради УСРР на основі багатопартійності навесні 1991 р. Оскільки в Україні назрив соціальний вибух, керівництво Верховної Ради змушене було погодитися на деякі поступки. В. Масол пішов у відставку, а його місце посів економіст В. Фокін. Студентам було обіцяно задовольнити й інші вимоги.

Демократично налаштовані сили України зрозуміли як впливає на самосвідомість громадськості заклик до самостійності і дедалі активніше виступали за українську державну самостійність. Такий розвиток подій не влаштував не тільки консервативну партноменклатуру, а й самого ініціатора перебудови М. Горбачова (з березня 1990 р. Президента СРСР). Намагаючись не допустити переростання суверенізації союзних республік у процес, який би привів до створення незалежних держав, М. Горбачов почав маневрувати, запропонувавши, зокрема, проект нового союзного договору і став наполягати на тому, щоб союзні республіки його підписали. З цією метою між представниками республік та центром розпочалися переговори про умови оновлення Союзу, але вони не сприяли вирішенню суперечностей між Україною і центром.

Уранці 19 серпня 1991 р. у Києві представник ДКНС генерал В. Варенников разом із командуючим Київським військовим округом генерал-полковником В. Чичеватовим зібрали командирів військових частин гарнізону столиці і наказали виконувати всі розпорядження ДКНС. В. Варенников у розмові з Головою Верховної Ради УСРР Л. Кравчуком та Першим секретарем ЦК Компартії України С. Гуренком в ультимативній формі зажадав підтримки ДКНС з боку Верховної Ради та уряду республіки.

Голова Верховної Ради УСРР Л. Кравчук у своєму виступі по республіканському радіо і телебаченню 19 серпня 1991 р. уникнув оцінки дій ДКНС. Він закликав громадян до спокою і витримки, запропонував зосередитися на розв'язанні найважливіших проблем повсякденного життя, а відповідні оцінки і висновки зробіть Президія і Верховна Рада України.

Президія Верховної Ради УСРР зайняла вичікувальну позицію і лише ввечері 20 серпня прийняла текст заяви, у якій зазначалося, що постанови ДКНС, поки це питання не вирішить

Верховна Рада, не мають юридичної сили на території УРСР.

Заколотники розпочали путч у країні, яка була охоплена антикомуністичною, демократичною революцією, і якщо реакція керівництва республіки на події в Москві була в цілому стриманою, то опозиційні сили від самого початку заколоту зайняли тверду і принципову позицію, розуміючи, чим загрожує Україні перемога ДКНС.

19 серпня 1991 р. Народний Рух України виступив із заявою, де закликав співвітчизників не підкорятися волі путчистів, створювати організаційні структури активного опору, та закликав до всеукраїнського страйку. 20 серпня Народна Рада – організована опозиція в республіканському Парламенті – засудила державний переворот і закликала підтримати керівництво Росії у його протистоянні заколотникам.

19-22 серпня 1991 р. масові мітинги - протести проти дій путчистів відбулися у Києві, Львові, Харкові, Донецьку та інших містах України [6, с. 487].

Головні події розгорнулися в Москві. Центром опору став «Білий дім», де розміщувалася Верховна Рада РРФСР. Навколо нього зібралися тисячі захисників демократії, були збудовані барикади. Опір ДКНС очолив Президент Російської Федерації Б. Єльцин. На його заклик десятки тисяч людей вийшли на вулиці столиці і перекрили хід бронетехніки і військ до «Білого дому». Штурм будинку Верховної Ради РРФСР став для заколотників неможливим. Серед захисників демократії в Москві було чимало українців. Над барикадами поруч з іншими майорів і український синьо-жовтий прапор.

Рішучий опір заколотникам з боку тисяч простих громадян, що заповнили центр Москви, рішучі дії керівництва РРФСР на чолі з Єльциним, нерішучість і вагання військ, перехід частини з них на бік демократичних сил, гнівні протести громадськості всередині країни і поза її межами, нерішучість самого ДКНС призвели до ганебного провалу путчу. 22 серпня 1991 р. ДКНС було розгромлено. Антикомуністична, демократична революція в країні перемогла. Невдача спроби державного перевороту продемонструвала нечуване зростання громадської свідомості і політичної зрілості народних мас. З радянським періодом в історії країни було покінчено.

Провал путчу мав катастрофічні наслідки для КПРС, реакційні кола якої і підняли заколот. КПРС перестала існувати. 30 серпня Президія Верховної Ради України заборонила діяльність Компартії України – складової частини КПРС.

Президент СРСР М. Горбачов, звільнений із його резиденції у Форосі на південному березі Криму, де його утримували під час заколоту, стрімко втрачав владу. Різко посилювалася роль керівництва Російської Федерації, яке відіграло ключову роль у придушенні путчу. Союзні структури влади були паралізовані. Склалися винятково сприятливі обставини для здобуття свободи і незалежності всіма союзними радянськими республіками, серед них і Україною.

Проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 року принципово по новому поставило питання її державного, економічного та політичного розвитку. Йшлося про нову і, як засвідчив подальший розвиток подій, надзвичайно складну сторінку її багатовікової історії. Проголошення незалежності України та завдання створення самостійної Української держави закономірно висунули проблему розгортання державотворчих процесів [15, с. 3-17]. Народ України заявив, що будуватиме державу суверенну й самоврядну, незалежну та відкриту, демократичну і правову [14, с. 3-6]. Розв'язання цього завдання наштовхнулося на цілу низку дуже непростих питань. Законом України від 17.09.1991 р. назву УРСР було замінено на споконвічну назву держави – Україна.

Характеризуючи сумарний вектор суспільних настроїв перед референдумом «Литературная газета» писала у своєму прогнозі: «Звичайно, теоретично можна уявити собі ситуацію, при якій результати всеукраїнського референдуму 1 грудня виявляться негативними. Але це лише теоретично. Тому що державної незалежності прагнуть не лише люди, які сповідують національну ідею, а й більшість населення республіки» [7, с. 1]. Такий стан справ значною мірою розв'язувати руки українській правлячій еліті.

Для закріплення перемоги національно-визвольної, демократичної революції Верховна Рада вирішила провести 1 грудня 1991 р. республіканський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності. Потреба в такій політичній акції існувала, бо необхідно було нейтралізувати політичні спекуляції противників української незалежності, особливо в східних і південних областях республіки, які заявляли, що народ буцімто не підтримує Акт про незалежність і потрібно порадитися з народними масами. Союзне керівництво на чолі з Президентом СРСР Горбачовим не втрачало надії на укладення нового Союзного договору і вело активну роботу в цьому напрямку. Нарешті, світове співтовариство теж відклало визнання самостійності України, вичікуючи, як будуть розгортатися події. Отже, потрібно була

провести всеукраїнське опитування громадян – референдум [13, с. 3].

Із 37885,6 тис. громадян України, котрі були внесені до списків для таємного голосування, взяли участь у голосуванні 31891,7 тис., або 84,18 %. Із них на питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» позитивно відповіли 28804,1 тис. виборців, або 90,92 %. Таким чином, усе світове співтовариство переконалося, що український народ хоче мати свою самостійну державу, прагне бути господарем на своїй землі [5. С. 10].

Одночасно з референдумом, 1 грудня 1991 р. було проведено вибори Президента України, на яких переміг Л. Кравчук, за якого проголосувало 61,59 % виборців [1, с. 63-68].

7 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі зібралися лідери Білорусії (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук), провели переговори (без залучення М. Горбачова, який повернувся до виконання обов'язків Президента СРСР) і наступного дня підписали угоду про створення замість СРСР Співдружності Незалежних Держав (СНД). 21 грудня того ж року в Алма-Аті відбулася зустріч керівників незалежних держав колишнього СРСР (виняток становили Грузія та країни Балтії). У прийнятій декларації зафіксовано, що з утворенням СНД Радянський Союз припиняє своє існування [8, с. 35-36]. Так було перегорнуто останню сторінку в історії Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Ліквідація СРСР, який проіснував майже 70 років, стала фактом глобального значення.

Отже, вплив проголошення незалежності в Україні почався вкрай низького рівня політичної та економічної культури мислення. Самосвідомості громадян домінуючими були настрої невдоволення, викликані наслідками невдач перебудови. На час проголошення республікою незалежності в суспільній свідомості ще не встигло сформуватися і закріпитися усвідомлення масштабу нових завдань, більшість українців не визначила чітко свого місця в процесі державотворення.

З проголошенням незалежності України розпочалися тривалі і дуже складні трансформаційні процеси. Було зламано до самих основ старий суспільно-політичний лад, економічну систему, спосіб життя, ідеологію та комплекс духовних цінностей.

Перспективи статті зумовлюються тим, що отримані результати дають нове розуміння впливу проголошення незалежності України на самосвідомість громадян, орієнтують на подальші дослідження та створення нових праць.

1. Бойко, О. СРСР: не «розлад», не «развал» і не «роспуск»: України на шляху до остаточного здобуття незалежності (серпень-грудень 1991 р.) [Текст] / О. Бойко // Віче. - 2004. -№8. -С.63-68.
2. Бойко, О. Україна в останні місяці імперії: (серпень-грудень 1991 р.): Хроніка та аналіз [Текст] / О.Бойко // Людина і політика. - 2004. -№3. - С.74-82.
3. Бутко, І. Пухтинський М. Президент України – гарант її суверенітету [Текст] / Бутко І. // Політика і час. – 1991.-№12. – С.11-16.
4. Гончаренко, В.Д. Тернистий шлях до незалежності (України) [Текст] / Гончаренко В.Д. // Вісн. Акад. прав. наук України. - 1996. -№7. – С.3-14.
5. Иванова Т. Верните наши цепи ! Нам нечего больше терять ... // Новое время. – 1991 № 50 – 10 с.
6. Калініченко В.В. Історія України. III: 1917-2003 рр. [Текст]: Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів / Калініченко В.В., Рибалка І.К. - Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – С.511-527.
7. Кисилев С. Украина тоже выбирает// Литературная газета. – 1991 р. – 27 ноября – 1 с.
8. Кравчук Л.М. Останні дні імперії... Перші роки надії. – К., 1991 р. – С.35-36
9. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття [Текст] / Кульчицький С.В. // УГЖ. – 2001. -№ 4. – С. 18–40.
10. Кульчицький, С.В. Відкладена революція. Про події 1989 – 1991 рр. в Україні [Текст] / Кульчицький С.В. // Політика і час. – 2001. – № 8. – С. 13-23
11. Левада, О. Національна самосвідомість і громадський обов'язок [Текст] / Левада О. // Політика і час. – 1991. - №2. – С.75-85.
12. Литвин В.М. Проголошення незалежної України [Текст] / Литвин В.М. // Історія України. – К., 2001. - № 31-32 (Серп.). - С.2-4.
13. Оніщук М. Референдум, який завжди з нами: До 15-ї річниці всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року [Текст] / М. Оніщук// Голос України. - 2006. - 2 грудня . - 3 с.
14. Павличко Д. «...Дорога, яку хочемо пройти разом з народом» [Текст] / Павличко Д. - К., 1991.-№2. – С.3-6.
15. Плав'няк, М. Перед і після проголошення незалежності України [Текст] / Плав'няк М. // Пам'ять століть. –№2. – С.3-17.
16. Пушил С. Великдень нашої держави: [Про здобуття незалежності України]. [Текст] /

- Пушил С. // Березіль. -1997. -№7/8. – С.133-153.
17. Рубан, В. Довга дорога до себе: [Політична думка в Україні 1991р.] [Текст] / Рубан В. // Сучасність. – 1992 -№1 –С.90 – 106.
18. Смоленников О.П., Литвин В.М. Від «демократичної фрази – до відкритої боротьби [Текст] / Смоленников О.П. // Комуніст України – 1991. -№4 – С.50-60.
19. Сурпачова П.Н. Свобода, яку ми обираємо: [Про Суц. Політ. Становище УРСР у 1990р.] [Текст] / Сурпачова П.Н. // Комуніст України. 1990. -№12. – С.27-28.
20. Танюк Л. «Совість – єдиний кумир. Який не зрадить»: [Про політ. Стан України] [Текст] / Танюк Л. // Нова генерація. – 1991. -№1. – 6 с.
21. Телешук С.О. Звивисті стежки всеукраїнського ідеалу: (((Про ідеї нац. Держ. Самавизначення Украї.))). [Текст] / Телешук С.О. // Трибуна. -1991. -№6. –С.14-15.
22. Чорновил В. Воспитание украинского федераліста [Текст] / Чорновил В. // XX век и мир. -1991.-№12. – 31с.
23. Шевченко В. Чому Україні забраклося самостійності [Текст] / Шевченко В. // Сілкий обрій. -1991. - №6. – С.2-3.
24. Юхновський, І. Так народжувалася держава [Текст] / І. Юхновський // Сучасність. – 2008. - N 8. - С.5-19.